

UN REȚETAR FARMACEUTIC DIN ANUL 1761

Alexandru POP

A PHARMACEUTICAL RECIPE 1761

Abstract

The author presents a notebook-manuscript: “*A Collection of selected rare medical prescription receipts*” on 312 filigreed paperpages containing about 500 recipes based on “*materia medica*” of over 400 substances.

The manuscript is important from various points of view: its itinerary throughout Central Europe, the exposure and evaluation of the “*materia medica*” the usage of old chemical symbols (iatrochemistry) and the application of weight based system, the last two aspects being presented in detail.

Key words: manuscript, receipt, pharmacy, history, medical prescription.

1. Date generale

Întocmirea unor caiete cu rețete farmaceutice (sau de uz gospodăresc) era o practică obișnuită a vechilor farmaciști, obicei perpetuat sporadic până în zilele noastre. Un astfel de caiet (manuscris) purtând pe foaia de titlu MANUAL (foto 1) a intrat în posesia subsemnatului în anul 2012¹. Este vorba de un caiet cartonat, format 12x17,5 cm cu 312 pagini numerotate², scrise în limbile latină și germană (cu caractere latine și respectiv gotice). Hârtia MANUAL-ului este filigranată iar cerneala neagră este de tip atramentum³.

Foaia de titlu: „MANUAL – Das ist Kürtze Verfassung Medicinalischen Recepten...” [MANUAL – Culegere restrânsă de rețete medicale...] nu consemnează numele autorului rețetarului ci doar dedicația lui către „Vice-Infirmary”-ul Bratislavei, făcută la 25 iulie 1761, probabil și în ideea subvenționării tipăririi lucrării de către acesta.

Denumirea latină de MANUAL (germ. Handbuch, Lehrbuch) era deja folosită în secolul al XVIII-lea cu o semnificație destul de diferită față de secolele precedente, MANUAL-ul în cauză, așa cum se prezintă, fiind un *rețetar* (caiet de rețete) *farmaceutic*.

Rețetarul cuprinde cel puțin două feluri de scris, primul, până la pag. 175, fiind foarte probabil al inițiatorului lucrării, iar de la pag. 179–290 apar frecvent cuvinte germane cu caligrafie mai neîngrijită față de cele latine.

¹ Autorul își exprimă recunoștința pentru generozitatea doamnei avocat Agota Zicher de a-i fi dăruit MANUAL-ul găsit între cărțile regretatului ei soț, dr. Ștefan Zicher.

² Numerotarea filelor s-a făcut cu creion de către subsemnatul, din eroare, pag. 117–118 fiind dublate (117–118 bis). Un număr de file erau rupte din MANUAL (evident, nu au intrat în paginație) iar unele file erau goale (s-au numerotat).

³ *Atramentum* – cerneală neagră obținută dintr-o soluție concentrată de tanin și o sare de fier (de obicei, sulfat feros).

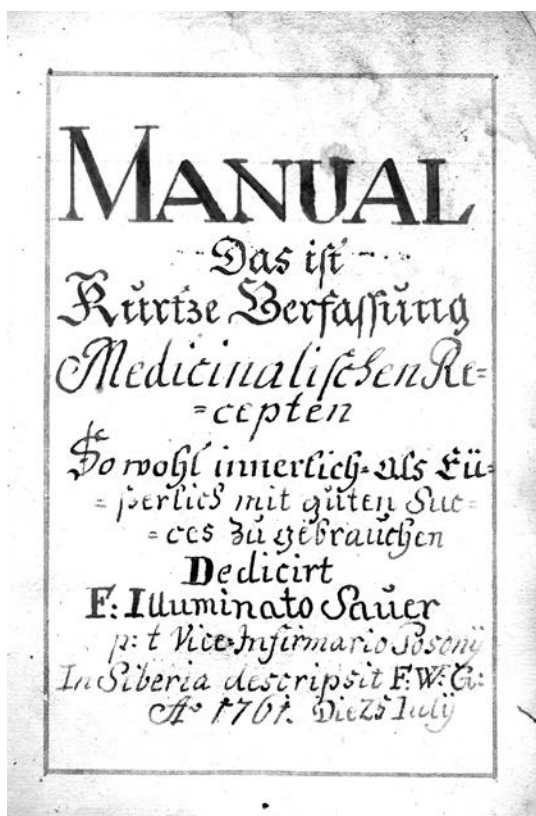

Foto 1. Pagina de titlu a MANUAL-ului din 1761

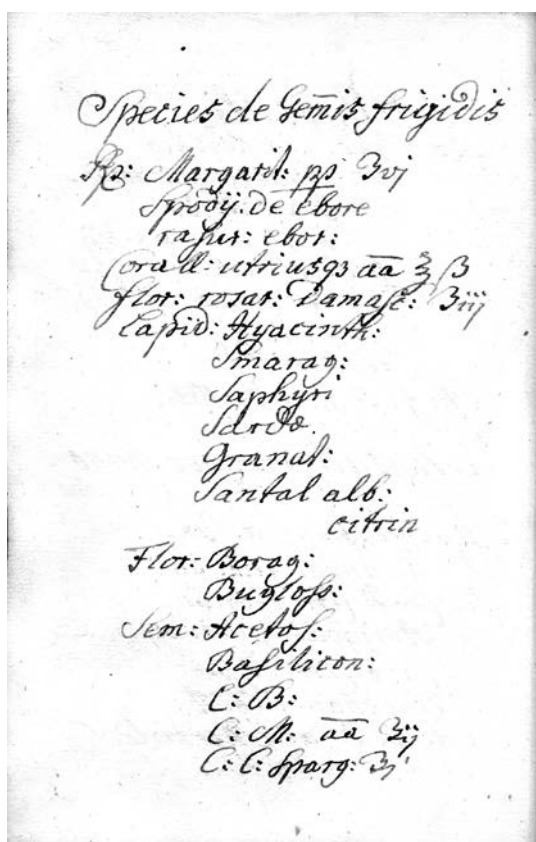

Foto 2. Facsimil pag. 18 din MANUAL cu rețeta Species de Gemmis frigidis.

La pag. 299 apare un nume și o dată: *Julius Hancke, 26 noiembrie 1800.*

Pag. 300–312 cuprind un glosar latin-german cu diferite afecțiuni și boli vădind un alt scris și un alt atramentum.

O privire sumară asupra conținutului rețetarului sugerează necesitatea unei cercetări complexe.

Din multiplele aspecte abordabile, considerăm mai importante de cercetat:

- itinerariul MANUAL-ului, de la alcătuire până în prezent, inclusiv posesorii lui;
- studiul exhaustiv al *materiei medica* conținută în MANUAL;
- evaluarea rețetelor;
- evidențierea simbolurilor iatrochimice;
- consemnarea sistemului ponderal utilizat.

Lucrarea de față abordează doar ultimele două aspecte, de complexitate mai redusă, nu înainte de câteva considerații privind *materia medica* conținută.

MANUAL-ul conține aproximativ 500 de rețete pe baza a cca 400 de „substanțe medicamentoase”, care alcătuiesc *materia medica* utilizată în farmacia timpului.

Fără să apară grupate explicit în categoriile tradiționale de medicamente (după modul de preparare, prezentare, efecte etc.), multe rețete poartă denumirea categoriei respective: Aquae, Balsama, Confectio, Conserva, Electuaria, Elixiria, Emplastra, Essentiae, Extracta, Magisteria, Olea, Pillulae, Pulveres, Rotulae, Salia, Species, Spiriti, Syrupi, Tincturae, Trochisci, Unguenta.

Din mulțimea de rețete ale MANUAL-ului am ales pentru „exotismul” ei o rețetă (pag. 18–19) de elaborare a unei „specialități” (*species*) în care, tradiția farmaceutică medievală și chiar antică este ușor de remarcat (foto 2). Este o *specialitate* „rece” conținând pietre prețioase (smarald, safir) și semiprețioase (hiacint, sardonix, granat) pe lângă „pietre” provenind din regnul animal (perle, fildeș, mărgean), dar mai ales foite de aur și argint, ultimele adăugate q.s. (quantum satis), ceea ce făcea, în final, ca rețeta să fie foarte valoroasă sub aspect pecuniar (nu știm dacă și al sănătății!).

Amprenta medievală rezidă și din formularea „rece” (*frigidis*) din titlul rețetei, vizând nu numai prepararea la rece (fără aport caloric) ci, foarte probabil, produsul

intra în categoria leacurilor pentru boli cauzate de excesul umorilor „calde”...

lață conținutul ei:

Species de Gemmis frigidis.

[misce, fiat, pulvis]

Rp: Margarit: pp 3vj

Specialitate „rece” cu pietre prețioase

Spodij. de ebore
rasur: ebor.

Luțați: • Mărgăritare (perle) preparate,
6 drahme

Corall: utriusq aa 3β

- Zgură (cenușă) de fildeș
- răzătură de fildeș
- Coral (mărgean) de două feluri, în
doză de ½ uncie (un loth)

flor: rosar: Damasc: 3ijj

- petale de trandafir de Damasc,
3 drahme

Lapid: Hyacinth

- pietre: Hiacint

Smarag:

Smarald

Saphyri

Safir

Sardo

Sardonix

Granat:

Granat

Santal alb:

Lemn de santal: alb

citrin

galben-brun

Flor: Borag

- Flori: Limba mielului, Boranță
larba șarpelui

Bugloss [Bulgossae]

- Seminte: Măcriș

Sem: Acetos:

Busuioc

Basilicon:

Ciulin (scaiete)

C:B: [Carduus Benedictus]

Armurariu, în doză de 2 drahme

C:M: aa 3ij [Carduus Mariae]

Corn de cerb, răzuială fină, o drahmă

C:C: Sparg: 3j [Cornu Cervi]

- Foițe: de aur și argint, cât ajunge.

Fol: ☉ et argent: q.s. [quantum satis]

- amestecare (în mojar) până la
obținerea unei pulberi foarte fine (pudră).

M.f. ☉ Subtilissimus

Rețeta conține pe lângă simboluri alchimice [☉; ☉; C.C.], prescurtări specifice rețetelor spagirice [pp; aa; C.B.; C.M.; q.s.; M, f] dar mai ales dozajul unor componente, folosind greutatea ca uncia, loth și drahma.⁴

Utilizarea simbolurilor specifice iatrochimiei în rețete a însemnat un pas înainte față de limbajul alchimic (ermetic, ambiguu) iar măsurarea cantităților introduse, chiar dacă numai în cazul unor substanțe, este deja un semn de depășire a practicii de bucătărie...

Cât despre cele cca 400 de „substanțe medicamentoase” ce alcătuiesc *materia medica* propriu-zisă, fie *simplicia* (substanțe simple), fie *composita* (substanțe compuse) prezintă o varietate remarcabilă, cu preponderență în cadrul regnului vegetal.

Vom exemplifica doar cu cca 8% din totalul *materiei medica* aflată în MANUAL, pentru totalitatea ei fiind necesară o lucrare aparte:

1. alumen plumosum	12. gummi arabicum	23. oculus cancrorum
2. axungia porci	13. lapis haematitis	24. pulpa prunorum
3. bolus armenis	14. lapis hyacinthi	25. pulvis santali rubr.
4. calx viva	15. lapis smaragdinis	26. Sal saturni
5. camphora	16. lapis saphyri	27. sanguis dragonis
6. cera alba	17. lapis granati	28. spiritus vini
7. cera flava	18. lytharga	29. styrax
8. cinnamom	19. mastich	30. terra sigillata
9. cornu cervi	20. mel depuratum	31. therebinth
10. cortex aurantiorum	21. mercurius vivus	32. viridi aeris
11. crocus ferri (martis)	22. minium	

⁴ A se vedea capitolele 2 și 3 ale lucrării.

În cazul întocmirii unui index alfabetic pentru *materia medica*, litera „C” este foarte bine reprezentată (în paranteză sunt indicate doar câteva pagini din MANUAL unde figurează substanța respectivă):

- Cardamom[um] (7, 26, ...)
- Calam[us] arom[aticus] (6, 22, ...)
- Calc[calx] viv[a] (30, ...)
- Camphor[a] (10, 41, ...)
- Capill[orum] Vener[is] [Herba] (5, ...)
- * Carbon Thiliae (6, 12, ...) Probabil cărbune obținut din lemn de tei [carbo tiliae] similar cu *carbo vegetabilis* sau *carbo ligni*.
- Caryoph[yllatae] [Radix] (3, 8, 9, ...)
- Cassia[e] [Lignea] (23, 42, ...)
- Castor[eum] (59, ...)
- Centaur[ium] Min[oris] [Herba] (7, 9, 28, ...)
- Cera alb[a] (10, 50, ...)
- Cera flav[a] (2, 3, 9, ...)
- Cera Hyspanic[a] (35, ...)
- * Ceru[ssa] Venet[ica] (70, ...)
- Chelidon[ii] [Herba] (8, ...)
- Cin[n]amom (3, 4, 7, ...)
- Ciner[es] clavel[lat]at[i] (95, ...)
- Colophon[ium] (21, ...)
- Confect[io] alkerm[es] (16, 23, ...)
- Corall[ium] rubr[um] (1, 14, 40, ...)
- C.C. [cornu cervi] (4, 6, 23, ...)
- Cort[ex] ☉tior [aurantiorum] (9, 11, 27, ...)
- Cort[ex] betul[ae] (57, ...)
- Cort[ex] citri (8, 11, 27, ...)
- Cort[ex] granat[i] (13, ...)
- Cort[ex] quajaci (82, ...)
- Cort[ex] peruvian[us] (40, ...)
- Cort[ex] thimian [thymiatis] (63, ...)
- Crem[or] ☐ri [tartari] (7, 10, 15, ...)
- Cristall[i] ☐ri [tartari] (11, ...)
- * Croc[us] austr[alis] Probabil șofran din ținuturi meridionale
- Croc[us] ☉is adstrin[gens] (14, ...) Crocus martis, oxid galben de fier
- Croc[us] orient[alis] (59, ...)
- Cuberar[um] (7, 32, 42, ...)

* Substanțe care nu figurează în bibliografia consultată, fapt ce indică utilizarea în practica farmaceutică a unor „substanțe” în afara *materiei medica* consemnată „oficial”.

2. Simboluri iatrochimice

Prezența simbolurilor iatrochimice în MANUAL atestă nu numai menținerea tradiției alchimice cu iz ermetic în limbajul de redactare al rețetelor ci și obișnuința utilizării semnelor simplificatoare cu tendințe de generalizare. De aceea, în farmacopeile timpului cât și în tratatele de profil (manuale propriu-zise) vor exista pagini întregi dedicate acestor semne și simboluri. Abia pe la începutul secolului al XIX-lea, odată cu răspândirea și introducerea nomenclurii chimice a lui Lavoisier în chimia farmaceutică se va renunța treptat la vechile simboluri iatrochimice.

Transilvania s-a înscris în această asimilare a noii nomenclaturi chimice, farmacia fiind chiar primul domeniu de receptare, așa cum rezultă și din raportul protomedicului

Nyulas Ferencz (1758–1808) făcut în anul 1807 cu ocazia inspecției celor 42 de farmacii transilvănene.⁵

Din analiza celor peste 500 de rețete ale MANUAL-ului privind prezența simbolurilor iatrochimice, semnalăm (în ordine alfabetică) prezența următoarelor simboluri:⁶

a. Substanțe și materiale (materia medica)

– ♂ *Antimonium* – stibină (trisulfură de stibiu naturală, Sb_2S_3) regăsit în formula ♂ *diaphoreticum* (p. 6, 92) – o mixtură de oxid de stibiu (Sb_2O_3) și stibiat de potasiu ($KSbO_3 \cdot 3H_2O$), respectiv formula *hepar* ♂ *ij* (p. 95) – o sulfură complexă de potasiu și stibiu.

– ▽ *Aqua* – apă, în formule ca:

- ▽ *fontan* (p. 29, 104) apă de fântână
- ▽ *pluv.* (p. 13) apă de ploaie (relativ distilată)
- ▽ *praecip.* (p. 29) apă de ploaie
- ▽ *vitae* (p. 11) apă vie (alcool, rachiu distilat)

– ☉ *Aurum* – aur, în formulări ca:

- Fol. ☉ (p. 17, 19) – foiță de aur
- cort ☉ *tior* [*cortex aurantiorum*] – (p. 9, 11, 27, ... 153, ...) – coajă de portocale

(o formulare „rebusistă!”)

– ♁ *calx viva* (p. 164) – var nestins (oxid de calciu, CaO)

– C.B. *Carduus Benedictus* (p. 18) – ciulin (scaiete)

– C.C. *Cornu cervi* (p. 14, 54, 64, 103, ...) – corn de cerb (sursă de gelatină)

– C.M. *Carduus Mariae* (p. 18) – armurariu

– ♂ *mars*, Marte [zeul] – fier, în formule ca:

- *croc.* ♂ *is* (p. 14) [*crocus martis*] – șofranul lui Marte (oxid galben de fier)
- *limatur* ♂ *ri* (p. 29) [*limatura ferri*] – pilitură de fier

– ♂ *mercurius* – mercur, în formulări ca:

• ♂ *ij dulc[is]* (p. 4, 11, 117) – mercur dulce, calomel (clorură mercurioasă Hg_2Cl_2)

• ♂ *ij viv[us]* (p. 44) – argint viu, mercur

– ☉ *nitrum* (p. 27, 64) – salpetru (azotat de sodiu, $NaNO_3$)

– ♁ *oculis cancrorum* (p. 1, 26) – ochi de rac (pietricele rotunde de calcar)

– • • *oleum* (p. 1, 29, 39) – ulei. Dacă nu urma o specificare, se înțelegea ulei de măsline. *Olea* (uleiuri): denumire generică pentru o clasă de substanțe.

– ♂ *pulvis* (p. 1, 4, 5, 6, 7) – pulbere, praf, pudră. *Pulveres* (pulberi): denumire generică pentru substanțe pisate.

– ⊖ *sal communis* (p. 4, ...) – sare comună (clorură de sodiu). *Salia* (săruri): denumire generică pentru o clasă de substanțe. (Simbolul ⊖ urmat de specificații):

• ⊖ *acetosum* (p. 11); ⊖ *anglic* (p. 28); ⊖ *nativ.* (p. 4); ⊖ *saturni* (p. 1); ⊖ *volatil* (p. 39). O formulare „rebusistă”: ⊖ *via hort.* (p. 84): salvia de grădină.

– ⊖ *sal ammoniacum* (p. 39) – clorură de amoniu

– ⊖ *sal tartari* (p. 28) – tartru, piatră de vin (tartrat acid de potasiu)

5 Alexandru Pop: *Elemente ale nomenclaturii lui Lavoisier, în Transilvania, la începutul sec. XIX*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, pag. 305.

6 În paranteză se indică pagina din MANUAL unde poate fi găsit simbolul respectiv, evident, el mai putând figura în multe alte pagini.

– *spiritus* – spirt. Partea cea mai volatilă a unui corp. Alcool. *Spiriti* (spirturi): denumire generică pentru o clasă de substanțe:

- aromaticus (p. 12) – lichior
- \triangle is[sulphuris] (p. 20) – acid sulfuric concentrat
- vini (p. 11, 13, 93) – vin distilat (coniac)
- \odot ri dulc. (p. 92) – distilat de acid azotic și alcool (eter etilic)

– \triangle *sulphur* – sulf, în formularea:

- flor[es] \triangle is (p. 34) – floare de sulf (sulf sublimat)

– \square *tartarus* (p. 7, 15, 26) – tartru (sub formă de cremă sau cristale); tartrat acid de potasiu confundat uneori cu carbonat sau acetat de potasiu.

- ∇ *terra* (p. 1, 13, 15, 23) – pământ cu specificații: sigillata, rubra, lemnia ș.a.

Figurează în formulare „rebusistă”: ∇ binth-terebinth (p. 39)

- \square *urina* (p. 117 bis) – urină
- Z.Z. *zinziber* (p. 7, 8, 13, ...) – ghimbir

b. Operații, ustensile, altele

Rp [recipe] (p. 1, 2, 3, 4, ...) – luați, ia...

aa [ana] (p. 1, 2, 3, 4, ...) – în doză de...

pp [praeparare] (p. 1, 2, 3, 4, 14, ...) – preparați...

q.s. [quantum satis] (p. 15, 30, ...) – la saturație, cât ajunge

M:f: [misce, fiat] (p. 1, 7, 9, 10, ...) – amestecați

$\int\int\int$: [sss: stratum super stratum] (p. 15, 28, 37) – strat peste strat

\mathcal{H} : [herba] (p. 2, 3, 5, 7, ...) – ierburi, verdeață (partea aeriană)

$\chi\chi$: [alembicus] (p. 23, 104, 109) – alambic

Δ : [hora] (p. 23, ...) – oră

3. Sistemul ponderal

Denumirea greutateilor folosite la dozarea componentelor rețetelor păstra o tradiție multiseclară, coborând prin perioada medievală, până la antichitatea greco-romană, și anume:

DENUMIREA GREUTĂȚII	SIMBOL	LIVRE (Pfunzi)	UNCII	LOTHI	DRAHME	SCRUPELI	OBOLI	GRANI	GRAME
1 LIVRĂ (Pfund)	\mathcal{Lb}	1	12	24	96	288	576	5760	420
1 UNCIE	\mathcal{L}	1/12	1	2	8	24	48	480	35
1 LOTH	$\mathcal{L}\beta$	1/24	1/2	1	4	12	24	240	17,5
1 DRAHMĂ	$\mathcal{L}\beta$	1/96	1/8	1/4	1	3	6	60	4,38
1 SCRUPEL	$\mathcal{L}\beta$	1/288	1/24	1/12	1/3	1	2	20	1,46
1 OBOL	$\mathcal{L}\beta$	1/576	1/48	1/24	1/6	1/2	1	10	0,73
1 GRAN	\mathcal{L}	1/5760	1/480	1/240	1/60	1/20	1/10	1	0,073

LIVRA (*libra*) sau PFUND-ul, cea mai mare unitate, conținea 12 *uncii* (subunități imediat inferioare). Livra nu avea aceeași pondere în țările europene, Astfel, livra austriacă folosită și în Țările Române avea 420 gr (cea mai mare); în statele Italiei, 255 gr (cea mai mică); în Prusia avea 351 gr (greutate intermediară). Simbolul livrei era \mathcal{Lb} (literele „l” și „b” tăiate).

UNCIA (*uncia* sau *unica*) reprezenta $1/12$ din *livră* și avea ca subunități 2 *loth*. Simbolul unicei era $\overset{3}{\text{Z}}$.

LOTH (*unica semis*) reprezenta $1/2$ din *uncie* și conținea ca subunități 4 *drahme*. Simbolul *loth* era $\overset{3}{\text{Z}}\beta$ (se adăuga simbolului unicei litera β – beta – din alfabetul grec, semnificând o jumătate).

DRAHMA (*drachma*) reprezenta $1/4$ din *loth* și conținea ca subunități 3 *scrupeli* (scrupuli). Simbolul drahmei era $\overset{3}{\text{Z}}$ (asemănător cifrei 3).

SCRUPEL sau SCRUPUL (*scrupulum* sau *scripulum*) reprezenta $1/3$ *drahmă* și conținea ca subunități 2 *oboli*. Simbolul scrupului era $\overset{3}{\text{Z}}\beta$ (asemănător literei chirilice „e”).

OBOL (*obolus*) reprezenta $1/2$ *scrupel* și conținea ca subunități 10 *grani*. Simbolul obolului era $\overset{3}{\text{Z}}\beta$ (*scrupulus semis*).

GRAN (*granum* – grăunte) cea mai mică greutate, reprezenta $1/10$ din *obol*. Simbolul granului era ϵ (litera grecească epsilon) sau gr (a nu se confunda cu gramul!).

Pentru a ușura familiarizarea cititorului cu acest sistem stufos de măsurare a greutateilor din vechile rețete farmaceutice am alcătuit tabelul de mai jos pentru *livra austriacă* obișnuită în rețetele farmaceutice denumită și *libra medica*, și respectiv subunitățile ei:

Dacă dificultăților de transformare a diferitelor greutateți în subunități (sau supraunități) le adăugăm pe cele legate de ponderea variabilă a livrei din diferite țări, era previzibilă necesitatea unei reforme prin generalizarea unui sistem mai simplu (zecimal) de măsurare a greutateilor.

Notarea efectivă a numărului de unități folosite dintr-o anumită substanță medicamentoasă din componența unei rețete farmaceutice se făcea cu ajutorul cifrelor romane, metodă utilizată până în zilele noastre. Astfel, pentru unitatea de măsură se folosea cifra romană I (notată prin „i” sau „j”); pentru o doză de câteva unități: II – ii sau ij; III – iii sau iij; pentru VIII – viii sau viij ș.a.m.d.) Pentru jumătate de unitate se folosea litera β (beta): $\beta = 0,5$; $i\beta = 1,5$; $ii\beta = 2,5$ etc., evident, punând în față simbolul greutateii recomandate.

Ilustrăm cele de mai sus prin exemple luate din MANUAL:

$\overset{t}{\text{b}}\beta = 1/2$ *livră* (1, 8, 20, 27, ...)

$\overset{t}{\text{b}}j = 1$ *livră* [1 *pfund*] (5, 13, 20, ...)

$\overset{t}{\text{b}}ij = 2$ *livre* (3, 29, ...)

$\overset{t}{\text{b}}ii\beta = 2,5$ *livre* (17, 21, ...)

$\overset{t}{\text{b}}iij = 3$ *livre* (29, ...)

$\overset{t}{\text{b}}iv = 4$ *livre* (44, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}\beta = 1/2$ *uncie* [1 *loth*] (1, 2, 4, 5, 6, 10, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}i = 1$ *uncie* (1, 2, 4, 9, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}i\beta = 1,5$ *uncii* (2, 4, 5, 8, 9, 10, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}ij = 2$ *uncii* (3, 8, 12, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}iij = 3$ *uncii* (3, 5, 8, 9, 10, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}jv = 4$ *uncii* (3, 20, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}v = 5$ *uncii* (12, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}vj = 6$ *uncii* (1, 5, 7, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}vij = 7$ *uncii* (12, ...)

$\overset{z}{\text{Z}}viij = 8$ *uncii* (11, 41, ...)

℥ ix = 9 uncii (9, 29, ...)

℥ xv = 15 uncii (2, ...)

℥ xvi = 16 uncii (21, ...)

℥ β = 1/2 drahmă (5, ...)

℥ i = 1 drahmă (1, 6, 10, ...)

℥ iβ = 1,5 drahme (1, 6, 10, 11, 14, ...)

℥ ij = 2 drahme (1, 3, 4, 5, 6, ...)

℥ iiβ = 2,5 drahme (6, 7, ...)

℥ iij = 3 drahme (2, 7, 10, 11, ...)

℥ iv = 4 drahme (13, ...)

℥ vj = 6 drahme (1, 2, 4, 7, ...)

℥ x = 10 drahme (17, 20, 24)

℥ j = 1 scrupel (4, 10, 15, 19, 39, ...)

℥ ij = 2 scrupeli (1, 4, 13, 15, 16, ...)

℥ iv = 4 scrupeli (14, 16, ...)

gr ij = 2 grani (41, ...)

gr iij = 3 grani (26, ...)

gr v = 5 grani (26, 41, ...)

gr viij = 8 grani (4, ...)

Pe lângă unitățile de greutate amintite, în laboratoare se foloseau „greutăți” empirice folosite încă de alchimiști:

Fasciculus (Fj) = grămăjoară, aprox. 1 uncie (~ 35 gr)

Manipulus (Mj) = conținutul unui pumn, aprox 1/2 uncie (~ 18 gr)

Pugillus (Pj) = cât se prinde între trei degete, aprox. 1/2 drahmă (~ 2 gr)

unele regăsite și în MANUAL-ul nostru:

M i = 1 pumn (2, 8, 21, ...)

M iβ = 1,5 pumni (9, ...)

M ij = 2 pumni (9, 19, 21, ...)

M iij = 3 pumni (9, 27, 29, ...)

M iv = 4 pumni (9, 21, ...)

M viij = 8 pumni (27, ...)

p j [pugillus unum] (3, ...)